

*П.І. Пушкаренко, канд. екон. наук, доц.,
Сумська філія Харківського національного
університету внутрішніх справ*

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Постановка проблеми. Системна ринкова трансформація суспільства викликала “шоковий переворот” у викладанні теорії економіки. Відбулось радикальне оновлення змісту і структури навчальних теоретико-економічних курсів. У вищих навчальних закладах перейшли від вивчення марксистсько-ленінської політекономії (капіталізму і соціалізму) до вивчення курсу економічної теорії, що об’єднує в собі на основі загальноцивілізаційного підходу традиційну класичну політекономію і західний “Economics” (Економікс) – ефективне ведення господарства. У 1996-1997 навчальному році на економічних факультетах вузів запроваджені нові навчальні плани. Економічна теорія стала включати вивчення п’яти самостійних взаємопов’язаних курсів: політичної економії (основ економічної теорії), мікроекономіки, макроекономіки, історії економічних вчень і світового господарства. Така структура теоретико-економічної підготовки майбутніх спеціалістів-економістів відповідає новій номенклатурі спеціальностей з економічних наук. У науково-методичній літературі є такі пропозиції щодо структури курсу [2, с. 77]:

- 1) вступ до економічної теорії;
- 2) загальні основи ринкової економіки;
- 3) мікроекономіка;
- 4) макроекономіка;
- 5) світова економіка.

Проте викладання цих курсів за обома схемами значно ускладнюється відсутністю типових програм і підручників. Порівняно кращими від інших опублікованих, на нашу думку, є програми, запропоновані доцентами М. Гузиком, М. Ружинським, В. Савчуком [3, с. 68] і професором О. Гошом [1, с. 71]. Та вони недостатньо враховують сучасні теорії ефективності виробництва за “Економікс” і не носять загальноукраїнського нормативно-типового характеру. Підручник “Основи економічної теорії” [5], підготовлений авторським колективом за редакцією професорів Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка, затверджений Міністерством освіти України для студентів економічних спеціальностей вузів, всеохоплюючий і концептуально ґрунтовний, але містить лише першу спробу викладу соромливо названого політекономічного аспекту основ економічної теорії і повністю не відповідає сучасним вимогам вивчення безпосередньо

політичної економії (основ економічної теорії). Деякою мірою такий стан можна виправдати бажанням дати свободу авторського вибору для викладачів, але, на наш погляд, загальнодержавний стандарт фундаментальної економічної підготовки студентів повинен бути вироблений.

Метою статті є аналіз сучасного стану викладання теоретико-економічних вузівських курсів, розмежування їх предметів та узгодження програм, обґрунтування органічного взаємозв'язку навчального процесу з формуванням соціально орієнтованої ринкової економіки, окреслення основних перебудованих принципів вивчення економічної теорії на засадах Болонського процесу.

Виклад основного матеріалу. Всеукраїнська науково-методична конференція з проблем викладання економічної теорії (м. Київ, 26-27 квітня 1999 р.) ухвалила нормативні програми навчальних теоретико-економічних дисциплін (політичної економії, мікро- та макроекономіки, історії економічних вчень та економічної історії). Вони були затверджені на виїзному засіданні президії науково-методичної комісії з економічної освіти Міносвіти України 17-20 травня 1999 р. (м. Тернопіль). Але ці програми призначені для підготовки бакалаврів з економіки та підприємництва. Невирішеною залишається проблема формування програм з економічної теорії для технічних, природничих та гуманітарних спеціальностей неекономічних факультетів ВНЗ.

У більшості з них поки що викладається дисципліна “Основи економічної теорії”. Проте, як відмічалось на конференції, зовсім не витримує критики назва курсу “Основи економічної теорії” [8, с. 8]. “Основи” – це щось несерйозне, популярне і, отже, не притаманне вищій школі. Щодо суті зміни політичної на курс “Основи економічної теорії”, то вона містить у собі реальну загрозу зниження рівня економічної освіти студентів, бо в умовах загального захоплення ринковістю може обмежувати вивчення економічного життя суспільства переважно закономірностями суто економічних явищ ринкового характеру, залишаючи поза увагою закономірності взаємодії економічного базису і надбудови, істотного впливу держави на економіку. Така назва, як вважає професор Ю. Ніколенко, є надуманою, “вона не дозволяє чітко визначити предмет цієї дисципліни і не може бути альтернативою такій фундаментальній науці, як політична економія” [6, с. 7].

Виходячи з цього Всеукраїнська науково-методична конференція мала визначитись з теоретичною економічною дисципліною й дати відповідні рекомендації щодо стандартів навчальних планів вищих навчальних закладів. Та, на жаль, і сьогодні випускаються відомими авторами гарні за змістом підручники з різними назвами: “Економічна теорія” (С.В. Мочерний, М.В. Довбенко (2004 р.); “Основи економічної теорії” за редакцією А.А. Чухна (2001 р.); С.В. Мочерного (2002 р.); Л.Ю. Мельника (2005 р.); “Основи економічної теорії: політекономічний аспект”: Г.Н. Климка (2001 р.); “Політична економія” Г.І. Башнянина та ін. (2000 р., 2002 р.);

С.І. Дорогунцова, О.П. Гоша, С.В. Мочерного (2001 р.); колективу авторів КНЕУ за редакцією К.Т. Кривенка (2001 р., 2003 р.), Ю.В. Ніколенка (2003 р.), В.О. Рибалкіна, В.Г. Бодрова (2004 р.).

Але ж економічна теорія – це не наука, а теоретичний блок економічних наук, в якому політекономія хоча і головне (ядро), але не єдина складова. Структурно за предметом дослідження економічна теорія складається з *політичної економії*, яка вивчає закономірності функціонування і розвитку системи соціально-економічних виробничих відносин між людьми; *мікроекономіки*, яка вивчає діяльність і поведінку малих економічних суб'єктів господарювання (фірм і домогосподарств); і *макроекономіки*, яка вивчає механізм функціонування національної економіки як єдиного цілого.

На фоні кризи “радянської політичної економії” та її викладання цілком зрозумілим стає рух за різкий перехід до західних курсів “Економікс”, що набирає силу. Плідність освоєння їх пізнавального і практичного потенціалу не викликає сумнівів. Знання неокласичного наукового підходу в “Економікс”, яким способом суспільство з обмеженими дефіцитними ресурсами вирішує “що, як і для кого виробляти” [9, с. 5] і притаманних йому категорій рідкості, граничної корисності, альтернативних витрат, граничного доходу та ін. необхідне в ринковій економіці кожному, хто прагне грамотно приймати економічні рішення, робити правильний (раціональний) вибір у бізнесі та в інших сферах суспільного життя. Разом з тим абсолютизація подібного підходу на шкоду спираю на внутрішні джерела розвитку економічної теорії як науки та її викладання навряд чи є правомірною:

- 1) в “Економікс” вивчається сформована зріла ринкова система “змішаної економіки”, якої ще немає в Україні;
- 2) в ньому чітко на 90 % виражена орієнтація на економічні механізми і проблеми, властиві національній економіці не нашої країни, а США, Англії та інших розвинених держав;
- 3) західній науковій економічній системі притаманні однобічний прагматизм, переважання кількісного підходу, вихолощування ряду вихідних загальносистемних категорій (виробництво, власність) і специфічних у ринковій економіці (товар, вартість, капітал та ін.), нехтування аналізом сучасних тенденцій, закономірностей і суперечностей посткапіталістичних і постсоціалістичних суспільств;
- 4) сучасні західні курси прагнуть обмежитись впливом економічних взаємозв'язків, законів, принципів (позитивних тверджень “що є”), уникаючи оцінок і відповідних рекомендацій (нормативних тверджень “як повинно бути”). А при викладанні економічної теорії у наших вузах одвічне питання “що робити?” постійно витає в аудиторіях. І на нього необхідно давати відповіді;
- 5) “Економікс” надмірно перевантажений графіками, схемами, математичними формулами, еkleктично суперечливими положеннями, багатьма застарілими догмами і стереотипами. Це позбавляє його значною мірою ознак теоретичності, методологічності та педагогічності.

Нарешті, слід самокритично визнати, що не всі викладачі, не говорячи вже про студентів, які працюють за посібниками “Економікс”, мають відповідну підготовку і той обсяг загальних знань курсу, який дозволив би засвоїти і викласти його на високому рівні. Виходячи із сказаного, не можна зараз читати курс теоретичної економіки ні за традиційною класичною побудовою марксистського економічного вчення (воно проглядається в деяких посібниках під назвою “Основи економічної теорії”), ні за західними, хай навіть саме популярними підручниками “Економікс” чи французької політекономії Р. Барра. Методологічне обґрунтування такого підходу ми зробили ще раніше [7, с. 1]. Нікуди не подітись від переусвідомлення світу з того берега, де ми стоїмо, необхідне прокладання своєї стежі на світове поле економічних знань.

Перехід до ринкової економіки з новою силою демонструє величезну практичну роль політекономії (основ економічної теорії). Економіко-теоретична неосвіченість сьогодні дорого обходиться суспільству. Прийняти грамотне рішення на будь-якому рівні без знання основ економічної теорії практично неможливо. Разом з тим криза марксизму не зняла, а навпаки, посилила гостроту таких політекономічних проблем, як суспільний вибір постсоціалістичних країн, у тому числі й України, формування людських цінностей і соціальних спрямувань.

Ці проблеми стоять і перед кожним громадянином України, а тим більше перед молоддю, що вступає у творче життя. Вони не можуть не стояти перед усіма нами в умовах багатокладності. То чи допоможе нам тут курс “Загальні основи ринкової економіки” чи американський “Економікс?” Мабуть, ні. Тільки оновлена політична економія (основи економічної теорії) зможе дати досить складну загальну картину економічної трансформації суспільства, пов’язаних з цим деформацій: криз і нестабільності, інфляції і безробіття, багатства “нових українців” і зубожіння трудящих, перспектив становлення сучасного економічного суспільного устрою в Україні. Щодо змісту предмета такої “політекономії”, то сама її назва зобов’язує зосередитись на вивченні саме економічних виробничих відносин у їх взаємодії з продуктивними силами та організацією управління і ефективного ведення господарства. Ми згодні з професором О.П. Гошом, що в Україні має читатись курс, який розглядає даний предмет з позицій інтересів трудящих [1, с. 71], а не правлячої кланово-номенклатурної еліти.

Тільки “осучаснена” політична економія (основи економтеорії) справді допоможе виконати також вимогу Закону про освіту – про гуманітаризацію економічної освіти, про підготовку молоді до свідомого суспільного вибору. До речі, в останній час розвиток “Економікс” дійшов до такого парадокса соціологізації, що примусив багатьох західних економістів повернутися до терміна “політична економія”. До речі, в Німеччині двотомне видання перекладу відомого підручника П. Самуельсона “Економікс” назвали “Політична економія” [10]. Незважаючи на те, що деякі вчені-економісти вважають, що маржиналізм і трудова теорія вартості є зовсім різні та

принципово несумісні погляди, поки відсутня нова парадигма теоретичної економічної науки, яка б інтегрувала досягнення всієї світової економічної думки, викладачам базових курсів (політекономії, економтеорії, мікро- і макроекономіки) нічого не залишається, як розкривати і оновлену політекономію, і маржиналізм, прагнучи по можливості їх синтезувати подібно американському економісту Альфреду Маршаллу і вітчизняному Михайлу Туган-Барановському в єдиний “політекономікс” [4, с. 89]. Це вимагає від нас більш широкого використання сучасних економічних теорій Заходу – неокласиків, кейнсіанства та інституціоналізму, розгляд яких раніше був можливий лише в критичному аспекті, адаптуючи їх до реалій становлення нового економічного ладу в Україні. Але не можна ігнорувати, як це нерідко у нас трапляється, і економічне вчення марксизму. На це звертають увагу і самі західні економісти. Так, П. Самуельсон відмічає, що марксизм може бути надто корисним, щоб цілком віддати його марксистам. Не випадково, мабуть, за масовим соціологічним опитуванням Бі-бі-сі, К. Маркса визнано найвидатнішим мислителем минулого тисячоліття. При цьому провідною економічною доктриною в системі викладання політекономії (основ економтеорії), на наш погляд, повинна виступати соціально орієнтована ринкова економіка.

Методичними перебудовними принципами удосконалення викладання політекономії (основ економічної теорії) ми бачимо максимальну актуалізацію, універсалізацію наукової бази, діалектичний алгоритм, свободу і плюралізм думок, демократизм, розвиток інтересу, інтелектуалізацію та індивідуалізацію навчання. Немає потреби доводити, що протягом довгих років викладання політичної економії було відірвано від нагальних проблем сучасності, базувалось на вивченні першоджерел 50-120 років давнини. Не врятовувало справи і кон’юнктурне прострбування політичних постанов директивних органів. Дійсний авторитет політичної економії (основ економічної теорії) залежить від здібностей роз’яснити з наукових позицій “про нас і для нас” головні економічні проблеми постіндустріальної цивілізації. Виходячи з цього, нині викладачі прагнуть оптимально використовувати в лекціях і на семінарах сучасні фактичні дані, таблиці, графіки і теоретичні висновки функціонування змішаної економіки у розвинутих країнах світу, її утвердження в Україні. При цьому аналізуються погляди вчених, прізвища яких замовчувалися раніше (М.Д. Кондратьєва, М.І. Туган-Барановського, Є.Є. Слуцького, О.В. Чаянова та ін.), а також видатних сучасних економістів Заходу (П. Самуельсона, В. Леонтьєва, Дж. Гелбрейта, М. Фрідмена, Ф. Хайєка та ін.).

Для традиційної системи викладання була характерна педагогіка примусу (обов’язковість конспектування першоджерел, конформізм, переслідування за інакомислення, монополія викладача на істину та ін.). Між тим очевидно, що тільки вільне обговорення світоглядно-економічних проблем є основою формування справжніх особистих переконань. Дійсний наставник, не претендуючи на володіння істиною, намагається розвивати у

студентів навички її пошуку, прищеплювати внутрішню потребу звертатись до найновішої економічної літератури, уміння формулювати власну позицію, науково аргументувати її і відстоювати в дискусії.

Творчому духу економічної теорії суперечить і викладання, яке базувалось на заучуванні цитат, визначень та іншого навчального матеріалу. Основною стає самостійна робота студента під керівництвом викладача-куратора (тьютора), що домінує стосовно всіх інших форм навчання. Новим, підвищеним вимогам до формування сучасного типу економічного ринкового мислення відповідає система занять, орієнтованих на розвиток інтелекту, творчості студентської молоді. Лекція перестає бути традиційно-інформативним послідовним викладом всього навчального матеріалу, а перетворюється в проблемно-евристичний огляд, що вводить студентів у коло найбільш важливих проблем та ідей тієї або іншої теми навчального курсу. На семінарах головне полягає у тому, щоб відійти від “вопросно-ответного” методу і перейти до семінарів-диспутів, семінарів-конференцій, ділових ігор, які вносять змагальність у виявленні отриманих знань, уміння висловлювати свою думку, аргументувати і доводити її. Тут, як ми переконались на практиці, певну користь дає передача самим студентам права “управляти” семінаром за допомогою ненав’язливого і конструктивного “диригування” з боку викладача. Очевидний ефект приносять також застосування економічних задач, тестів, логічних тренінгів, постановка і розв’язання проблемних питань.

Пріоритетною стає активізація науково-дослідної роботи студентів (НДРС), інтеграція освіти і науки, самоосвіти і самовиховання у справі підготовки висококваліфікованих фахівців, особливо магістрів. Важливого значення тут набуває створення розгалуженої системи спецкурсів за вибором студентів, а також нових курсів третього ступеня складності аспірантського і магістерського рівнів з обов’язковим вивченням “Теоретичних проблем перехідної економіки України”.

У сучасній кредитно-модульній технології навчання використовуються як традиційні, так й інноваційні методи (диспути, ділові ігри, економіко-математичні методи, застосування комп’ютерів, модульно-рейтингова система), збагачення процесу навчання західними методиками. Програма курсів з економічної теорії наповнена математико-статистичним матеріалом, постійно доповнюється різноплановою поточною інформацією. Викладати її та оцінювати знання студентів, звичайно, набагато легше за допомогою прогресивних комп’ютерних та інтернет-технологій. Використовуючи інформаційні ресурси та технічні можливості персональних комп’ютерів (ПК), зазвичай можна отримати більш швидку віддачу, ніж працювати над книжками. Але при цьому слід пам’ятати, що Інтернет є лише з одним із багатьох інформаційних джерел.

Інноваційною формою науково-методичного забезпечення поглибленого вивчення сучасної економічної теорії в умовах кредитно-модульній технології навчання є *інтерактивний комплекс навчально-методичного*

забезпечення дисципліни (ІКНМЗД). У його структуру входять: навчальна і робоча програми дисципліни, лекційний курс, плани семінарських занять, завдання для самостійної роботи, тести і задачі, термінологія і хрестоматія, система модулів, нарахування балів і оцінювання знань, залікові та екзаменаційні питання, методичні вказівки і тематика контрольних і курсових робіт, рефератів, індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ), тематика наукового гуртка і проблемних груп, рекомендована навчальна і наукова література, бібліотечні та інтернет-ресурси тощо.

Висновки. Таким чином, оновлення змісту і форм викладення сучасної економічної теорії, творче використання новітньої освітньої технології, з одного боку, створюють реальні можливості для активізації та диференціації, інтеграції і моделювання навчального процесу, засвоєння програмних курсів на рівні сучасних досягнень світової економічної науки і практики. А з іншого, ці принципи лежать в основі сучасної перебудови вищої економічної освіти, є її специфічними вихідними педагогічними положеннями, які моделюють цю нову, вищу навчальну технологію підготовки кваліфікованих фахівців європейського рівня на засадах Болонського процесу.

Список літератури

1. Гош О. Про програму з політичної економії // Економіка України. – 1995. – № 6.
2. Гриценко А. Маржиналізм і трудова теорія вартості: чи можливий синтез? // Економіка України. – 1996. – № 1.
3. Гузик М., Ружинський М., Савчук В. Програма курсу “Основи економічної теорії” для сільськогосподарських вузів // Економіка України. – 1994. – № 3.
4. Курс экономической теории в высшей школе: предмет, содержание, проблемы преподавания // Российский экономический журнал. – 1996. – № 4.
5. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / За ред.: Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк. – Знання, 1997. – 743 с.
6. Політекономія: Підручник / За загальною редакцією Ю.В. Ніколенка. – К.: ЦУЛ, 2003.
7. Пушкаренко П.І. Проблеми перебудови викладання економічної теорії // Досвід і проблеми реалізації ступеневої системи підготовки фахівців: Збірник матеріалів III Міжнародної науково-методичної конференції. – Суми: СумДУ, 1997.
8. Савчук В.С. Місце і роль політекономії у блоці дисциплін економічної теорії // Проблеми викладання економічної теорії: Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції (Київ, 26-27 квітня 1999 р.). Нормативні програми навчальних дисциплін з економічної теорії (для бакалавра з економіки та підприємництва). – К.: КНЕУ, 1999.
9. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: Пер. с англ. – М: Дело ЛТД, 1993.
10. Samyelson P. Volks wsrtschaftslehre. Band I, II. – Koln, 1975.

Отримано 25.09.2007